

SCHWARCZ GYÖNGYI*

„Ez a lux megeszen bennünket” A különbség politikája és a társadalmi integráció

Berta Péter: *Fogyasztás, hírnév, politika. Az erdélyi gábor romák presztízsgazdasága*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, 2014, 728 oldal.

Berta Péter az erdélyi gábor romák presztízsgazdaságát és a *romani politikát* bemutató könyve komoly tudományos mérőkövetőnek tekinthető, látásmódja és eredményei alapján egyaránt. A szerzőnek 1998 és 2012 között összesen 32 hónapnyi, többségében a főleg Maros megyében élő gábor romák, kisebb részben a jobbára Szeben és Brassó megyei cārhar romák között eltöltött terepmunkája során óriási mennyiségű anyagot sikerült összegyűjtenie. Erre a terepen szerzett anyagra, tudásra alapozó, alapos elméleti felkészültséggel megírt terjedelmes kötetből akár három antropológiai monográfia is kitalne, és ezt nemcsak a benne megjelenő empirikus és elméleti anyag mennyisége mondhatja a recenzenssel, hanem az a tény is, hogy a szerző háromféle módszertani alapállásból tekint témájára: a szubjektumok, a tárgyak és a diskurzusok perspektívájából. A gyakorlatközösségként felfogott gábor roma etnikai csoportot, megélhetési stratégiáikat, társas viszonyait és presztízsgazdaságukat, az ehhez szorosan kapcsolódó *romani politikát*, illetve a presztízsgazdaság olyan részterületeit, mint az etnicizált értékrendszer ismérveit, a gazdasági gyakorlatokban részt-

* A szerző néprajzkutató, etnológus, a Nemzetstratégiai Kutatóintézet munkatársa. E-mail: schwarczgy@yahoo.com

vevő aktorok és maga a piac, a „klasszikus” szociológiai-antropológiai megközelítésmód alapján vizsgálja. Vagyis a társadalmi folyamatokat, viszonyokat, gyakorlatokat és ideológiákat az azokat létrehozó és működtető egyének szempontjából értelmezi. Mivel a presztízsgazdaság legfontosabb elemeinek az ezüst poharak és fedeles kupák számítanak, amelyek azonban folyamatosan mozgásban vannak a gábor roma csoporton belül és az etnikai határokat is átlépi, ezért ezt követően a dolgok társadalmi jelentőségét és ágenciáját (kontextus- és identitásteremtő kapacitását) valló, a társadalomtudományokban az 1980-as években kialakult szemlélet és egyben elméleti irányzat alapján tárgyetnográfákat, tárgyéletrajzokat mutat be. Végül pedig a fogyasztás politikáját, illetve a politikai arcunkát diskurzuselemzés segítségével értelmezi olvasói számára. A három megközelítésmód egymásra épül, kiegészítik egymást, úgy is fogalmazhatnánk, hogy adott témához a megfelelő nézőpontot társítja hozzá a szerző, hogy minél kerekesebb, teljesebb történetet adhasson elő.

A recenzió a könyv három központi témája, vagyis a presztízsgazdaság, a fogyasztás és a *romani politika* mentén mutatja be a művet, és az etnicitás és a gazdaság gazdasági antropológiai megközelítése, valamint a társadalmi integráció és a gábor romák államhoz (központi hatalomhoz) fűződő viszonya mentén gondolja tovább, illetve próbálja értelmezni és kontextusba helyezni az olvasottakat.

A gábor romák Maros megye településein kívül más erdélyi, sőt nyugat-európai (nagy)városokban is megtalálhatók. Számukat a szerző – mások becslése alapján – megközelítőleg 14 ezerre teszi. Alapvetően háromnyelvűek, beszélnek a vlach romani változatát, a magyart, és megtanulják a román államnyelvet is. Minderről, és a szerző kiváló nyelvi és nyelvészeti felkészültségéről is a többnyelvű interjúidézetek eredeti és fordításbeli közlései tesznek tanúbizonyságot. Ez az antropológiában bevett gyakorlat ebben a műben az idézetek mennyisége és hosszúsága miatt talán valamelyest nehezíti az olvasást, ugyanakkor a szöveghű közlések, amellyel, hogy erősítik a hitelességet, rávilágítanak a gábor romák nyelvi kompetenciáira, a gyakori kódváltás képességére.

A 20. század első harmadának végétől a jobbra már letelepedett életformát folytató gáborok az 1950-es, 1960-as évektől kezdődően korábbi hagyományos foglalkozásaikat (bőrfeldolgozás, illetve

fém munkák) egyre inkább a szocialista ipar kínálta munkalehetőségekre, illetve a közvetítő kereskedelemre cserélték. A romániai makrogazdasági helyzet és az 1980-as éveket jellemző áruhiány az utóbbi tevékenységet igen keresetté tette, ennek köszönhetően az ezzel foglalkozó romák többsége látványos és jelentős anyagi gyarapodást könyvelhetett el. A rendszerváltozással a közvetítő kereskedelem még jövedelmezőbbé vált, mert a politikai és a gazdasági helyzet változása, illetve az államhatárok fokozatos megnyílása lehetővé tette, hogy a korábban csak Románián belül közvetítő gáborok ettől kezdve előbb Magyarországon, később már Nyugat-Európában is kereskedjenek.

A gábor romák felhalmozott jelentős készpénztartalékaikat elsősorban ezüst poharak és fedeles kupák vásárlására, illetve a politikai szövetséges-keresést és a személyes presztízsfelhalmozást elősegítő házasságpolitikára fordítják. Utóbbi költséges volta abból fakad, hogy az apák (és nagyapák) által elrendezett házasságok alkalmával, szemben más roma csoportokat jellemző gyakorlattal, nem menyasszonyváltást adnak, hanem éppen a lányos apákat terhelő a *juss* fizetésének kötelezettsége, aminek összege rendszerint több tízezer dollárt vagy eurót tesz ki. Az egyének, családok, apai ágak, illetve esetenként lokális közösségek között számon tartott presztízsvizonyok legfontosabb értékmerőjét azonban az ezüstdíszes tárgyak birtoklása jelenti. Az ezüst poharak és fedeles kupák a többségi társadalom által ismert és használt műtárgypiacon realizálható ár sokszorosáért cserélnek gazdát a gábor romák között, esetenként a gábor és a cārhar romák között, egy sajátos, a gáborok által kialakított értékrezsim alapján, amelyben a tárgy gábor roma tulajdonlástörténete és a maguk által felállított esztétikai rendszernek való megfelelés egyaránt fontos szerepet játszik (l. 7. fejezet).

A ma gáboroként számon tartott romák elődei a 19. század közepe óta rendelkeznek ezüst poharakkal és fedeles kupákkal (223.). Berta Péter a szakirodalom alapján úgy véli, hogy egyes, közelebbről nem meghatározható erdélyi cigány csoportokban a 19. század elejétől terjedhetett el és válhatott gyakorlattá az ezüst poharak és fedeles kupák gyűjtése. A 16–18. században a többségi társadalom bizonyos csoportjai számára az ezüstdíszes tárgyak a vagyonfelhalmozás, illetve a társadalmi státusz jelölésének eszközét jelentették. A 19. század elejétől, a vagyonakkumuláció új formáinak elterjedésével (bankbetétek, értékpapírok) azonban az ezüstdíszes tárgyak elveszítették korábbi

szerepüket, és megjelentek a zálogházak kínálatában (678–679.). Az akkor még jellemzően vándoréletmódot folytató roma csoportok számára az ezüst tárgyak feltehetőleg a vagyon rezerválásának, materializációjának kiváló eszközét jelentették, amely könnyen szállítható, ugyanakkor az állami ellenőrzés elől akár el is rejthető, vagy megőrzésre zálogba adható volt.

Az ezüst presztízstárgyakban történő vagyonfelhalmozás etnikai meghatározottságú fogyasztásként értelmezhető, ám a gábor romák jövedelmük egy részét manapság már a többségi társadalomra jellemző fogyasztói minták alapján költik el. Mindez az új építésű, több szobás, modern, költséges és márkás tartós fogyasztási cikkekkel felszerelt családi házak, nagy és drága autók megjelenését és elterjedését, gyorsétermek, áruházláncok gyakori látogatását jelenti. A posztoszocialista korszakban végbement „fogyasztói forradalom” (543.) hatására mára a gáborok között kialakult e javak fogyasztásában is egy presztízsverseny, vagyis ezek a javak is a vagyonfelhalmozás és a vagyonreprezentáció eszközeivé váltak, kialakítva ezzel a hagyományos és a posztoszocialista presztízsfogyasztás dichotóm mintáit. A szerző amellett érvel, hogy a posztoszocialista fogyasztói forradalom hatása, illetve az erre való nyitottság mellett olyan tényezők is befolyásolták az újkeletű presztízsjavak megjelenését és elterjedését a gábor romák között, mint például az általuk üzött közvetítő kereskedelem nemzetközivé válása, hiszen így olyan fogyasztási mintákkal is találkozhattak, amelyek addig számukra ismeretlenek voltak. Ebből fakad a fogyasztási szokások megváltozását magyarázó másik tényező is: az egyre gyakoribbá váló interetnikus gazdasági találkozási helyzetekben a gazdasági racionalitás megkívánta bizalomépítés okán a vagyonos és sikeres kereskedő képét kell sugallniuk (544.). Mivel a külföldön üzletelő gábor romák otthon felépített és költségesen berendezett otthonairól, a gyorsétermek, bevásárlóközpontok gyakori látogatásának szokásáról a külföldi üzleti partnereknek fogalmuk sem lehet, így a recenzens hajlik arra, hogy ezeket a presztízsjavakat és fogyasztási szokásokat ne a bizalomépítés szükségességére, a gazdasági racionalitás kívánalmaiként magyarázza, hanem sokkal inkább az „otthoni” többségi társadalomnak szóló üzenetekként.

A könyv harmadik nagy témája a politika világa. Bárdi Nándor hívta fel a recenzens figyelmét arra, hogy a rokon tudományok

kutatói körében is milyen népszerűségnek örvend Berta Péter könyve, mivel sokan erős hasonlóságot éreznek a kötetben bemutatott *romani politika* mechanizmusai és gyakorlatai, illetve az HBO 2011 óta vetített, világszerte óriási népszerűségnek örvendő *Trónok harca* (*Game of Thrones*) című sorozata között. A hasonlóságot abban vélik felfedezni, hogy mindkét opusz a „törzsies” politizálás hatalmi játszmáiba és gyakorlataiba enged betekintést. Filmrajongóként a recenzens sem mehet el egy ilyen összehasonlítás mellett szó nélkül, elsősorban azért, mert nem osztja az előbbi véleményt, mivel másban látja a gáborokra jellemző politizálás lényegét. A *Trónok harca* sokkal inkább a Netflix szintén méltán népszerű, de inkább csak rétegsorozatnak számító *Kártyavár* (*House of Cards*) című, 2013-ban indult politikai drámájához hasonlít, mivel mindkettő a hatalom megszerzéséért és megtartásáért folytatott gátlátatlan, mindenben és mindenkin átgázoló, gyakran véres küzdelmeket, szó szerint értett élet-halál harcot mutatja be. A hasonlóság annak dacára erősebb e két sorozat között, hogy a *Trónok harca* valóban az intézményesülés alacsony fokán álló, ilyen értelemben tényleg a törzsies politika küzdelmeiről szól, míg a *Kártyavár* a jellegében és eszközeiben is nagyon hasonló küzdelmet az intézményesült politika világában tárja elénk az amerikai elnöki székért folytatott csatározásokon keresztül.

A gáborokra jellemző politika azonban nem ilyen természetű. Való igaz, hogy nem intézményesült jellegű, nem kötődik semmilyen szintű politikai szervezethez vagy az etnikai alapú önszerveződés és érdekképviselő formáihoz sem, mivel ez (is) egy, a többségi társadalom számára láthatatlan, erősen etnicizált és relatíve zárt informális társadalmi szerveződési forma (59.). Fő célja a társadalmi és gazdasági különbségek megalkotása, reprezentálása és manipulálása, vagyis egy *értékverseny*, egy presztízsverseny, amely részben etnicizált szimbolikus küzdőtereket, gyakorlatokat és ideológiákat foglal magába. Szimbolikus küzdőterei, amelyeken a „csatározás” folyik: a gazdaságítóke-felhalmozás (ezen belül is elsősorban a presztízstárgygazdaság), az apai ágak presztízshierarchiájának alakítása, valamint a kapcsolatítóke-felhalmozás, főleg az apatársi szövetségek – *xanamikomo* – megkötésén keresztül (58–60.). Legfontosabb szimbolikus tróféáinak így a presztíz és a hírnév, valamint az ezek által előidézett különbségek tekinthetők.

A tárgyéletrajzok sorában (12–14. fejezetek) megismert történetek rávilágítanak arra, hogy egy-egy értékesebb presztízstárgy megszerzéséért folyó verseny természetesen nem mentes a manipulációtól, háttéralkuktól, becsapásoktól sem, ám az egész tevékenység sem célját, sem eszközeit tekintve nem hasonlítható az említett filmsorozatok által bemutatott politika véres és kegyetlen világához. Ha már mindenképpen filmes hasonlatot keresünk, akkor a Warner Bross 1999 és 2006 között futott, *Az elnök emberei* (*The West Wing*) című sorozatát lehetne említeni, ami a politikai machinációkat a kommunikáció világa felől mutatta be, így jól feltárta a politika és kommunikáció kapcsolatát, a politika mediatizáltságát és diszkurzivitását. A *romani politika* is ilyen „mediatizált” gyakorlat, hiszen a presztízstárgygazdaságban, a házasságpolitikában, az apai ágak presztízsversenyeiben felmutatható, az etikus viselkedés szabályai szerint elért eredményekről a gábor roma nyilvánosság tereiben folyó férfidiskurzus az, amit ők politikaként definiálnak. A nyilvánosság legfőbb színterei a központi társadalmi események (virrasztók, temetések, eljegyzések és esküvők), de politikai diskurzus (politizálás) folyik vagy folyhat véletlen találkozással alkalmával is, akár a többségi társadalom nyilvános helyein (éttermekben, vendéglőkben) is. A diszkurzivitás, a politikai témákról és eredményekről folyó beszéd tehát központi eleme a *romani politikának* azáltal, hogy megjeleníti és egyben alakítja is a presztízsvizonyokat (61.). Más szóval, a gábor romák politikai diskurzusa különbségeket jelenít meg, ugyanakkor különbségeket is hoz létre, vagyis erős a konstitutív karaktere is, ezért a politikai diskurzusban való részvétel a politizálás fontos eszköze is egyben (582.).

Hogy mennyire diszkurzív gyakorlat (is) a gábor romák politikája, az az olvasó számára leginkább az utolsó előtti, 17. fejezetben válik nyilvánvalóvá, ahol a különbség politikájának diszkurzív színtereit és eszközeit, a politikai arcumkát és ennek technikáit, stratégiáit ismerhetjük meg. A szerző a különbség politikáját szolgáló diszkurzív stratégiákra a spontán beszédben és a folklóralkotásokban (politikai tartalmú énekekben) egyaránt rámutat. A folklóralkotások kapcsán szembe is helyezkedik a magyar nyelvű néprajzi szakirodalomban gyakran megjelenő kutatói sztereotípiával, mely szerint az archaikus életmódjuknak, illetve elszigeteltségüknek köszönhetően a romák előszeretettel veszik át és őrzik meg változatlan formában a többségi társadalom rurális közösségeinek

folklóralkotásait. Berta Péter azt állítja, hogy a gábor romák éppen hogy nem mechanikusan, szelekció nélkül veszik át a magyar folklórszövegeket, hanem tudatosan, önreflexív módon választják ki a magyar nyelvű énekek közül a lovakkal, kocsikkal, huszárokkal, nyergekkel kapcsolatos szövegeket, és ezeket átalakítva használják a politikai arcmunka eszközeként. Azért ezt a szövegvilágot részesítik előnyben, mert ezeket a kifejezéseket találják méltónak/alkalmasnak a társas érintkezés gábor roma etikája, illetve a politikai arcmunka kívánalmainak megfelelően a poharak, fedeles kupák, illetve a birtoklásukkal megszerzett hírnév, presztízs metaforikus kifejezésére. Valójában maga a presztízsztárgygazdaság a legjobb példa arra, mutat rá a szerző, hogy a többségi társadalom kulturális termékeinek romák általi átvétele mennyire nem a szakirodalomban általában tárgyalt módon és céllal zajlik (vagyis reflektálatlanul, mechanikusan és a megőrzés céljával), hiszen a gábor roma csoportban az ezüst poharak és fedeles kupák szimbolikus tulajdonságainak etnicizált újraértelmezése történik meg.

Többször elhangzott már, hogy a gábor romák fogyasztási szokásai és politikai gyakorlatai, valamint presztízs gazdaságuk egy zárt, erősen etnicizált, ezért a többségi társadalom által sokszor nem is észlelt és értett rendszerként határozhatók meg. A gazdasági cselekvések és intézmények társadalmi beágyazódását vizsgálva a gazdasági antropológia hagyományosan úgy tekint az etnicitásra, mint a társadalmi tőke egy sajátos fajtájára, vagyis erőforrásszerépben értelmezi. A romákkal kapcsolatos gazdasági kutatásoknak a recenzens által ismert, elsősorban a magyar nyelvterületre vonatkozó példái is többségében ezt a megközelítésmódot követik, és jellemzően a vizsgált roma csoportra jellemző rokonsági viszonyokat tekintik gazdasági erőforrásnak különböző gazdasági adaptációs helyzetekben. Az etnicitás – későmodern értelmezése szerint – azonban nem valami eleve adott, velünk született és változtathatatlan egyéni- illetve csoportjellemző, hanem egy teremtett, elképzelt, relációkban értelmeződő és értelmezhető, kapcsolatokban és viszonyokban konstituálódó entitás. Ez a megközelítés hatással volt a gazdasági antropológiára is, a kortárs kutatásokban ezért már nem feltétlenül valamiféle objektív kategóriaként tekintenek az etnicitásra és e mentén vizsgálják annak erőforrásszerépét, hanem megjelentek olyan megközelítésmódok is, amelyek a gazdasági erőforrásokért, hatalomért vagy bizonyos társadalmi jogosítványokért folytatott

versenyben formálódó dolognak tételezik az etnicitást. Ebben a felfogásban tehát a gazdasági viszonyok, fogyasztói szokások bírnak etnicitás-konstruáló, etnikai határkijelölő képességekkel, és nem az etnicitás befolyásolja a gazdasági viszonyokat, gyakorlatokat és cselekvéseket.¹ Berta Péter végig amellet érvel könyvében, hogy a presztízstárgygazdaság, a különbség és a fogyasztás politikája erős határkijelölő szereppel bírnak, a cārhar romákkal kapcsolatos interetnikus helyzetekben utóbbi diszkurzív stratégiáit is bemutatja (16. fejezet). A könyv elsődleges jelentősége ebben rejlik tehát: az etnicitás és gazdaság kapcsolatának bemutatásával a gazdasági antropológia fősodornak számító irányzatához-nézőpontjához csatlakozik.

A presztízstárgygazdaság, a különbség és a fogyasztás politikája azonban nemcsak, hogy etnikai alapon zárt rendszerek, de informálisak is, vagyis a „hivatalos” „formális”, a többségi társadalom által ismert és elfogadott gazdasági, politikai és fogyasztói rendszerek mellett épültek ki és léteznek, azokkal gyakorlatilag semmilyen kapcsolódásuk nincsen. Határkijelölő szerepük erősségéhez így semmi kétség nem férhet, ám a presztízstárgygazdaságban és a *romani politikában* részt vevő gábor roma férfiak számára elért sikereiknek, a megszerzett hírnévnek és presztízsznek komoly identitásformáló ereje is van. Jogosan vetődik fel a recenzióban a kérdés, hogy a gábor romák etnicizált fogyasztási szokásai, gazdasági és politikai gyakorlatai vajon csak azért ennyire zártak és láthatatlanok, mert egy identitásprojekt részei, vagy esetleg van valami összefüggés e rendszerek zártsága és a társadalmi integráció, valamint a gábor romák államhoz fűződő viszonyának kérdései között. Másképpen fogalmazva, vajon van-e összefüggés a gábor romák társadalmi integrációjának foka, illetve a mindenkori államhoz fűződő viszonyuk jellege és e jelleg esetleges változásai, valamint a presztízsgazdaság kialakulása és fennmaradása között?

Berta Péter a gábor romáknak a külvilággal, a többségi társadalommal fenntartott viszonyát csak a gazdasági gyakorlatok és megélhetési stratégiák, a fogyasztási szokások, illetve a műtárgypiac vonatkozásában vizsgálja, ám ezeket a találkozási-érintkezési pontokat nem elsősorban a társadalmi integráció vagy a központi hatalom

¹ Bővebben lásd Csata Zsombor: Ethnicity and Economy. A Research Agenda for Transylvania. In: *Erdélyi Társadalom*, 2015, 3. szám, 9–24.,

szempontjából elemzi, bár erre való utalásokat is találunk érvrendszerében. Pedig amennyiben a presztízsgazdaság és a fogyasztási szokások közötti viszonyról írottakat nézzük, úgy tűnik, igenis van összefüggés a társadalmi integráció foka és az etnicizált gyakorlatok között.

A szerző nem bocsátkozik feltételezésekbe annak kapcsán, hogy kezdeti-korai időszakában vajon milyen gazdasági jelentőséggel és funkcióval bírt a presztízstárgygazdaság. Kivételt ez alól az emlékezetrel még elérhető szocialista korszak jelent, ennek kapcsán azt emeli ki a szerző, hogy a korszak presztízstárgygazdasága értelmezhető az államtól való távolságtartásként is. Valójában a gyakorlat kezdeti időszakáról szóló néhány írott forrás is utal erre, ahogy ez az utolsó, függetlenségként szereplő, „czigánykincsekről” szóló fejezetből kiviláglik. A vagyonosodásuk tényét a mindenkori hatalom, az állami kontroll elől elrejtteni kívánó gábor romák életmódjuknak leginkább megfelelő felhalmozási gyakorlatokat alakítottak ki, amelyhez a mobil – értsd: könnyen mozgatható, elrejthető – ezüst tárgyak megfelelő eszköznek tündek. A szocializmusban ez az informális, a többségi társadalom számára gyakorlatilag láthatatlan és értelmezhetetlen gazdaság tette lehetővé az állami ellenőrzés és az esetleges szankciók elkerülését egy, a vagyonfelhalmozás és -reprezentáció meglehetősen szűkös eszközkészletével jellemezhető korszakban is (644–647).

Ezekkel a magyarázó okokkal a recenzens egyet is ért, ám úgy véli, más szempontok is közrejátszhattak a presztízsgazdaság fennmaradásában. Ebben a korszakban a gábor romák felzárkózása a többségi társadalomhoz jövedelmi és anyagi viszonyaik tekintetében egyaránt jelentőset lépett előre, eközben pedig letelepedett életmódjuk már kevésbé indokolta a vagyon ezüstneműekben történő felhalmozását. Más szóval, választhattak volna a többségi társadalom értékrendszeréhez közelebb álló, ahhoz jobban illeszkedő felhalmozási módokat, amelyek vagyonuk „konvertálását”, forgalomképességét is lehetővé tették volna. Az, hogy a saját maguk kialakította etnicizált értékrendszerhez és nem a többségi társadaloméhoz igazodva őrizték megnövekedett készpénztartalékaikat, a recenzens véleménye szerint ugyanúgy utal a központi hatalomtól való távolságtartásra, mint a többségi társadalomtól való jelentős távolságra, az integráció útjainak járhatatlanságára is.

Nem véletlen tehát, hogy a rendszerváltást követő időszakban a poszt szocialista fogyasztási minták átvételének lehetősége kihívások elé állította a presztízsgazdaságot. A fogyasztás az a terület, ami a legkevésbé elzárt az integrálódni, többségi mintákat átvenni akaró társadalmi csoportok előtt, illetve ezek a minták a legkönnyebben adaptálhatók.² Más kérdés azonban, hogy sok esetben a kirekesztett csoportok ilyen integrációs szándékai éppen ellentétes hatást váltanak ki a többségi társadalomból, a befogadás helyett inkább csak tovább növelik a társadalmi távolságot. A gábor romák között az új fogyasztói minták átvétele generációs különbségekhez vezetett: a fiatalabb generáció már kevésbé hajlandó készpénzét olyan etnicizált, a többségi társadalom szempontjából túlárzott javakba fektetni, amelyek a gábor roma csoporton kívül „forgalomképtelenek” bizonyulnak, és „kifele” nincs reprezentációs erejük, nem mutatják a csoporton kívülieknek a birtokos jómódját, gazdagságát. Az idősebbek azonban a luxuscikkeknek tartott poszt szocialista presztízsjavak túlzott fogyasztását nézik rossz szemmel, pazarlásnak vélik, olyan gyakorlatnak, amely háttérbe szorítja a presztízstárgygazdaságot és ezzel hozzájárul a gáborság felszámolásához. Nem véletlenül mondják: „Ez a lux megeszen bennünket.” (653.) A többségi társadalom értékrendje szerinti vagyonfelhalmozás és -reprezentáció már önmagában arra utal, hogy ha a központi hatalomhoz nem is, de a többségi társadalomhoz mindenképpen igazodni kívánnak, legalább is a fogyasztási mintákban.

Ami azonban érdekes, hogy a cārhar romákkal szembeni etnikai határkijelölő diskurzusaikban a maguk poszt szocialista presztízsjavak iránti nagyobb érzékenységét, a többségi társadalom normái iránti nagyobb nyitottságát állítják szembe a cārhar romák konzervatívabb-tradicionálisabb értékrendjével és életstílusával. Mivel a gáborok szemében komoly presztízsvesztést jelent, ha cārhar romának adják vagy zálogosítják el presztízstárgyukat, ezért a modernség értéként definiálásával morálisan próbálják ellensúlyozni az interetnikus presztízstárgykereskedelem miatt nyilvános társas képüket és presztízstüket érintő szimbolikus veszteségüket. Ezekben a szituációkban azonban éppen a többségi minták „eticizálódnak” gábor sajátosságként, ami ha a megvalósult

² Schwarcz, Gyöngyi: Ethnicizing Poverty Through Social Security Provision in Rural Hungary. In: *Journal of Rural Studies*, 2012, 28. (2) szám, 99–107.

társadalmi integrációról nem is, de annak szándékáról mindenképpen beszédesen vall.

Az utóbbi néhány bekezdésben a recenzens arra tett kísérletet, hogy Berta Péter könyvében a gábor romák társadalmi integrációjára vagy annak szándékára utaló jeleket vizsgálja, és a presztízsgazdaságot és a fogyasztás politikáját e nézőpontból igyekezett láttatni. Mindezt nem hiánypótló szándékkal tette, hiszen tisztában van vele, hogy e munka a különbség politikája, a társadalmi távolság-teremtés és a hierarchiaképzés módozatainak, megjelenítésének és működtetése bemutatásának szándékával íródott, ellensúlyozandó a romákkal kapcsolatos társadalomtudományos érdeklődésre jellemző kutatástörténeti asszimetriát, vagyis a romák közötti viszonyok és interakciók domináns modelljének a jelen- és egyenlőségközpontúságot tartó megközelítést. Egyet is ért a szerzővel abban, hogy ez a könyv nem *vizsgálja* központi kérdéseként a társadalmi integrációt, hanem sokkal inkább *tesz érdekében*, egyszerűen azzal, hogy a többségi társadalomban kialakult homogenizáló és esszencializáló roma képpel éppen ellentéteset mutat be.

Ahogy a szerző, úgy a recenzens sem tudja megmondani azonban, hogy milyen jövő vár a presztízsgazdaságra, ám az bizonyosnak látszik, hogy a gábor romák életmódjukban, elsősorban fogyasztási szokásaikban manapság már jóval közelebb állnak a többségi társadalomhoz, mint akár csak a szocializmus időszakában álltak. Bizonyos, itt bemutatott gyakorlataik arra engednek következtetni, hogy a többségi társadalom egyes normáinak, szokásainak és gyakorlatainak átvételére egyre inkább hajlandónak is mutatkoznak. És az is jól látszik, hogy a társadalmi közeledés éppen etnikus sajátosságaikként definiálható, identitásképző erővel bíró gazdasági gyakorlataik kárára történik. Mindezek miatt a könyv, amellet, hogy a gazdasági antropológia, azon belül is az etnicitás és gazdaság kapcsolatának témájában felzárkózást jelent a kortárs tudományossághoz, fontos integrációs olvasattal is bír.